

ROLA KSIĘŻY W UPOWSZECHNIANIU KSIĄŻEK W JĘZYKU LITEWSKIM (NA PODSTAWIE KORES- PONDENCJI DO FIRMY ZAWADZKICH W WILNIE)

LILIA KOWKIEL

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków

ARVYDAS PACEVIČIUS

Uniwersytet Wileński

Przedmiotem edycji są listy księży pracujących głównie w parafiach diecezji żmudzkiej, kierowane do wileńskiej księgarsko-wydawniczej firmy Zawadzkich z zamówieniami literatury w języku litewskim. Korespondencja pochodzi z kolekcji Zawadzkich, przechowywanej w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym. Autorami listów są Jan Cyparewicz (Uciany, 1865), Jan Darzyński (Krewno, 1863), Jacewicz (Onikszty, 1862–63), Antoni Juszkiewicz (Wilkija, 1862–63), Jan Pacewicz (Uszpol, 1863), Józef Sokolowski (Antuzów, 1871), Gustaw Tomkiewicz (Szawle, 1871), Szymon Warkało (Szaki, 1863).

Słowa kluczowe: diecezja żmudzka, księża, korespondencja, księgarsko-wydawnicza firma Zawadzkich, Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne.

Epistolografia powstająca w różnych kręgach i środowiskach społecznych od lat jest ceniona jako bardzo istotne źródło informacji przez badaczy różnych dziedzin. „Respublica Litteraria”, która narodziła się w Europie u progu czasów nowożytnych, zdaje się, miała kontynuację i w innych czasach i obszarach, w różnych formach i treściach. W zbiorach Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas*) znajduje się niezwykle interesująca, zwłaszcza dla bibliologów, historyków, kulturoznawców, socjologów kolekcja – tak zwana „Teki Zawadzkich” zawierająca dokumenty dotyczące wieloletniej działalności księgarsko-wydawniczej rodziny Zawadzkich. Są to przede wszystkim materiały związane z aktywnością zawodową założyciela rodzinnej firmy – Józefa Zawadzkiego (1781–1838), wydawcy, księgarza i drukarza oraz jego synów Adama (1814–1875), Józefa (1818–1886) i Feliksa (1824–1891). Firma przez lata odgrywała pierwszoplanową rolę na wileńskim rynku książki, szczególnie w pierwszej połowie XIX w. [10; 13, 207–221; 24, 60–68; 28].

Mimo iż o zasługach Zawadzkich napisano już sporo, niewielu badaczy wykorzystywało cenne materiały archiwum firmy, w tym zachowane zbiory

korrespondencji zawodowej. Po raz pierwszy krótką charakterystykę tej kolekcji podał Tadeusz Turkowski (pseudonim Jerzy Czarnecki) w *Sprawozdaniu z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* w 1931 roku [26]. Wówczas był to niedawno odkryty (w latach 1927–1928) i przekazany latem 1931 roku do Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk spory fragment archiwum firmy Zawadzkich. Były to papiery „zapomniane i rozproszone”, a przechowywane „w starym lamusie księgarskim zawierającym resztki wydawnictw z XVIII i początków XIX wieku. Dawność schroniska, od lat stu zostającego w rękach jednej rodziny, ocaliła te papiery od zupełnej zagłady” [26, 86].

W trakcie porządkowania zbiorów T. Turkowski zauważył pewną ich niekompletność. Mimo to ocalało 111 paczek listów i dokumentów, mnóstwo spraw związanych z zaopatrzeniem w książki szkół podległych Uniwersytetowi Wileńskiemu oraz 115 ksiąg rachunkowych księgarni w Wilnie oraz jej oddziałów w Warszawie, Worniach i Kownie [26, 87]. Całość archiwum Zawadzkich T. Turkowski uporządkował i opisał w kilku grupach: akta dotyczące domu przy zaułku Bernardyńskim w Wilnie, akta rodzinne Zawadzkich, korespondencja prywatna Zawadzkich, korespondencja z księgarzami – polskimi i obcymi, księgi inwentarzowe, rozrachunki, spisy prenumeratorów, spisy debitorów, księgi zamówień i wysyłek, rachunki drukarni, korespondencja urzędowa ze szkołami Wydziału Uniwersytetu Wileńskiego, pisma z uniwersytetów, korespondencja z nauczycielami, listy czytelników, zamawiających książki, korespondencja z autorami, autografy utworów [26, 87–92].

Mając świadomość historycznego znaczenia kolekcji, w latach 30. XX wieku T. Turkowski opublikował trzy pokaźne tomy materiałów z archiwum Zawadzkich [27]. Zapoczątkował tym samym naukowe wykorzystanie spuścizny rodziny wileńskich księgarzy i wydawców.

Po II wojnie światowej analizowane materiały wraz z całym zespołem TPN w Wilnie znalazły się w zbiorach Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego. Zespół TPN został oznaczony jako Zespół (fondas) 1135, zaś Archiwum Zawadzkich w jego składzie figuruje jako teka (apyrašas) 7.

Najbardziej interesującą część archiwum pod kątem badań czytelnictwa stanowi zbiór korespondencji z księgarzami (2 teczki) oraz listy osób prywatnych do Zawadzkich, głównie w sprawie zamówień książkowych (90 teczek). Należy zaznaczyć, że wśród tych ostatnich znajduje się sporo listów od księgarzy z różnych ośrodków byłej Rzeczypospolitej oraz z zagranicy, papiery handlowe, rozliczenia transakcji księgarskich. Ramy chronologiczne korespondencji obejmują okres od początku XIX wieku do lat 70. XIX wieku.

Poza teczkami przechowywanymi w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym, niewielka część korespondencji Zawadzkich znalazła się w okresie powojennym w zbiorach Biblioteki Akademii Nauk Litwy (obecnie – Biblioteka Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*). Obecnie listy te stanowią część Zespołu (Fondu) 7 „Autografy”. Zespół jest opracowany – istnieje kartoteka kartkowa oraz drukowany katalog kolekcji autografów [9].

Spuścizna epistolograficzna Zawadzkich i ich korespondentów była do tej pory słabo wykorzystana. Badaczy dziejów litewskiej kultury i historii książki ta korespondencja interesowała przede wszystkim jako materiał na temat życia wybitnych postaci oraz ich wkładu do litewskiego odrodzenia narodowego [12; 14; 18]. Ostatnio listy do Adama Zawadzkiego (przede wszystkim z zespołu autografów w Bibliotece Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich) zostały opracowane i skomentowane w kontekście funkcjonowania książki litewskiej [16]. Należy natomiast podkreślić, że wskazane zbiory wciąż dają ogromne możliwości do badań funkcjonowania książki na ziemiach Litwy historycznej¹, a w szczególności prowadzenia analiz nad czytelnictwem na terenach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XIX wieku.

Na potrzeby niniejszej publikacji został wybrany problem związany z rolą księży w upowszechnianiu książek w języku litewskim. Ich rola była niezwykle istotna, ponieważ katolickie duchowieństwo w połowie XIX wieku należało do grona kształtującej się dopiero inteligencji, z której wywodziła się aktywna część działaczy odrodzenia litewskiego. Trudno przecenić tu wkład biskupa żmudzkiego Macieja Wołonczewskiego (lit. Motiejus Valančius), który po ingresie 9 kwietnia 1850 r. natychmiast powołał biblioteki dekanalne, sam pisał i tłumaczył przydatne dla ludu dzieła, zorganizował wydawanie i rozpowszechnianie wśród wiernych książek religijno-dydaktycznych [15, 174, 273–277, 299–333; 22]. Osobiście nadzorował sytuację w przyłączonej w 1848 roku do diecezji żmudzkiej części, którą nazywał „Litwą”, gdzie „litewski lud i biedny, i nieprzywykł do czytania książek” [18, 465]. Można

¹ Termin oznacza terytorium dawnego WKL w granicach przedrozbiorowych w roku 1772. W historiografii bibliologicznej, dotyczącej dziejów książki litewskiej, używany jest termin *Wielka Litwa* (*Didžioji Lietuva*) jako antonim kategorii *Mala Litwa* (*Mažoji Lietuva*), stosowanej odnośnie dziejów etnosu litewskiego (po lit. *lietuvininkai*) w Prusach. „Wielka Litwa w XIX wieku – to w 1795 roku po trzecim rozbiore Państwa Polsko-Litewskiego przyłączone do Rosji terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego z ziemiami etnicznymi litewskimi wspólne z litewskim Zaniemieniem (Užnemunė), które w latach 1795–1807 wchodziło w skład Prus, w latach 1807–1815 należało do Księstwa Warszawskiego, a później do Imperium Rosyjskiego” [19, 10].

śmiało stwierdzać, że to właśnie za biskupstwa Wołonczewskiego, przy pomocy społecznej sieci współpracowników, działających nie tylko na Żmudzi, ale też na całej Litwie historycznej, „zostały położone podwaliny dla narodowej [tj. litewskiej] rewolucji w czytelnictwie” [22, 59].

Należy zauważyć, że zainteresowanie książką litewską przejawiało znacznie szersze grono korespondentów wileńskich wydawców i drukarzy Zawadzkich. Byli to zawodowi księgarze z Kowna², Worn³, też osoby trudniące się „rozdawaniem” czyli sprzedażą książek „żmudzkich” w Siadach (Józef Buknis [3])⁴, Poniewieżu (Apolinary Butowicz [1])⁵, Starym Poniewieżu (Kazimierz Juszkiewicz [5])⁶, Stanisław Widugir [6])⁷. W czasach biskupa Wołonczewskiego bilety prenumeraty na książki rozdawał nawet marszałek powiatu telszewskiego [22, 55]. Jednakże to właśnie księża działający w litewskich parafiach nie tylko na Żmudzi, ale też na Litwie szczególnie aktywnie przyczyniali się do upowszechniania słowa drukowanego w języku litewskim wśród ludu. Doskonale wyczuwali potrzeby i możliwości swoich wiernych w zakresie obcowania ze słowem drukowanym. Niejednokrotnie zwraca na to uwagę w swoich listach znany autor *Kalendarzy Żmudzkich* Wawrzyniec Iwiński (lit. Laurynas Ivinskis). W lutym 1852 roku pisał do Adama Zawadzkiego, że „czoło duchowieństwa Katedralnego [w Worniach] przyjęło na się wyexpedijowanie Kalendarzy” [7]⁸. Nieco później zwracał się do Zawadzkiego z prośbą o zmniejszenie nakładu, „o wydrukowanie 3000 exemplarzy bo Kalendarz będąc grubszy pewno będzie kosztowniejszy. Dla tego proszę mniej drukować bo nie mam komu kommissu powierzyć w Worniach po zgonie Księdza Inspektora Juzumowicza bardzo czynnego który pewno by rozdał jak mawiał za życia po 6 lub 7 tysięcy” [8]⁹.

Masowy druk książek w języku litewskim i żmudzkiem zaczyna się dopiero w końcu XVIII wieku, ówczesnie przeciętny nakład wydawanych w języku

² W Kownie księgami firmy Zawadzkiego w latach 1863–65 handlował Wilhelm Müller.

³ Księgarnia firmy Zawadzkiego w Worniach działała w latach 1853–64.

⁴ Autor listów zamawia sporo „żmudzkich” książek „do rozdania” czyli na sprzedaż, np. po kilkadziesiąt [3, 249v.], w większości religijne, dołącza spore wykazy, dba o oprawy i futerały dla książek, wzmiankuje też o konkurencji [3, 249v.], kiedy to handlarze-Żydzi przywieźli *Altorius Jonas* z drukarni Naumana, „chociaż one nie są takie jak W. Pana ludzie nie wiedzą biorą je”.

⁵ Listy zawierają duże wykazy zamawianych książek oraz rozliczenia.

⁶ Autor posługuje się słabą polszczyzną, prosi o przysłanie licznych książek litewskich, z ich dokładnym wykazem i liczbą, zamawia głównie dzieła katolickie.

⁷ W listach spotykamy wykazy zamawianych książek litewskich, ze wskazaniem ilości i ceny.

⁸ Litewskie tłumaczenie zob.: [14, 426].

⁹ Litewskie tłumaczenie zob.: [14, 427].

litewskim książek (a wydawano średnio około 3 tytułów rocznie) sięgał 3000 egzemplarzy. Natomiast w połowie XIX wieku już wydawano po 29 tytułów z przeciętnym nakładem rocznym 50 000–80 000 [19, 76]. Największe nakłady osiągały książki do nauczania wiary (katechizmy), dzieła dydaktyczno-moralne, popularne książki do nabożeństwa oraz informacyjne. Mniejszym nakładem drukowano świeckie prace naukowe oraz dzieła przeznaczone dla księży. Przebiegający wzrost nakładów można zauważyć na przykładzie elementarza *Mokslas skaytima raszta lietuwiszka*, wydawanego od czasów Komisji Edukacji Narodowej. W latach 1776–1790 drukowano elementarz w nakładzie do 1500 egz., a w 1864 – od 3 253 do 5 000 egz. [19, 76]. Największych nakładów doczekały się książki moralno-dydaktyczne biskupa M. Wołonczewskiego: *Ziwatas Jezaus Kristaus* (wydanie 1853 roku, od 14 000 do 45 000 egz.) [21, 31]; *Apej broctwa blaiwistes* (1858 – 40 000 egz.) [21, 32]. W dużych nakładach drukowano też modlitewniki: *Senas auksa altorius* (1861 – 16 458 egz.; 1864 – 14 650 egz.); *Kalwaria, arba Kialas Križiaus* (1862 – 11 507 egz.) [21, 33].

Do drukowania książek w języku litewskim przyczyniły się prawie wszystkie działające na Litwie instytucje wydawnicze (drukarnie, księgarnie, stowarzyszenia religijne i świeckie), jak też osoby prywatne, udział których regularnie zaczęto zaznaczać (wpis wyrazów *kosztem, nakładem*) na stronie tytułowej druku od 1830 roku. Na przykład, z drukarni Misjonarzy (Diecezjalnej) wyszły 54 druki litewskie, Bazyliańców – 43, Akademickiej – 16, prywatnych Abrama Dworca – 38, Zimela Nochimowicza i Rommów – 19, Abła Syrkina – 5, Samuela Blumowicza – 5 wydań litewskich i innych (w okresie od 1795 do 1864) [19, 46]. Ze względu na repertuar (asortyment) najczęściej wydawano książek religijnych, jednak ciągle rosła rola dzieł świeckich (gospodarka, zdrowie, historia, słowniki, literatura piękna). W latach 1855–59 wśród wszystkich wydań dzieła świeckie stanowiły 24,1%, a w latach 1860–64 – 50,9% (dane dotyczą wszystkich drukarni i wydawnictw na Litwie) [19, 139].

Najbardziej przyczyniła się do drukowania książek litewskich firma Zawadzkich, która w omawianym okresie wydała 122 książki (co stanowiło 20,7% wszystkich wydanych w przywołanych drukarniach książek) [19, 46]. Szczególny wzrost druków litewskich w produkcji tej firmy zauważyć można w latach 1853–1865, kiedy firmą zarządzał już Adam Zawadzki, wychowanek Uniwersytetu Wileńskiego, który nawiązał kontakty z biskupem M. Wołonczewskim i urządził w 1853 r. w Worniach filię dla rozpowszechniania książek litewskich. W 1854–1865 firma Zawadzkich wydała 605 tytułów, wśród których dzieł litewskich było 114, co stanowiło 18,9% ogółu produkcji. W tym

czasie spod prasy Zawadzkiego wyszło 9 elementarzy (w tym 7 nakładów *Mokslas skaytima*), 11 kalendarzy W. Iwińskiego (1855–1863), dwa nakłady tłumaczonej przez W. Iwińskiego *Genawejte* (1858, 1863) oraz inne [19, 48–49]. Należy zauważyć, że działalność wydawnicza A. Zawadzkiego była wspierana przez grono działaczy ruchu kulturalnego żmudzko-litewskiego (Wołonczewski, Iwiński oraz inni), zamawiali oni najpopularniejsze książki, posyłali rękopisy, nawet rezygnowali z wynagrodzenia autorskiego. Innymi słowy – był to „złoty” okres dla oświaty ludu litewskiego za pomocą słowa drukowanego.

Książki litewskie rozpowszechniano w sposób bardzo zróżnicowany – od tradycyjnego handlu księgarskiego po sprzedaż podczas targów i jarmarków. Stosowano też prenumeratę (z późniejszym ogłoszeniem list prenumeratorów w wydawanych książkach)¹⁰, zamówienia wysyłkowe realizowane przez pocztę. Z wileńskiej księgarni Zawadzkiego w latach 1859–1864 na podstawie zamówień rozesłano 6 800 egz. książek w języku litewskim (przeciętnie 1050 egz. rocznie), a z księgarni w Worniach z 1853 do 1864 r. w taki sposób wysłano 15 000 egz. [20, 42]. Wzmianki o takiej praktyce dystrybucji znajdują się w publikowanej korespondencji.

Przedmiotem edycji są listy księży pracujących w parafiach, gdzie wśród wiernych przeważała ludność litewska. W większości korespondencja obejmuje teren przyłączony w 1848 r. do diecezji żmudzkiej, składający się z ziem odłączonych od dawnej guberni wileńskiej po reformach administracyjnych 1843 roku, kiedy z dawnych powiatów kowieńskiego, wilkomirskiego (Ukmergė), poniewieskiego (dawniej upitskiego) i nowoaleksandrowskiego (Zarasai) była utworzona gubernia kowieńska. Korespondentami Zawadzkiego byli: Jan Cyparewicz¹¹ (Uciany, Utena¹², 1865), Jan Darżyński¹³ (Krewno,

¹⁰ Po raz pierwszy prenumeratę zastosowano w 1828 r. zbierając środki do drukowania książki Tomasza a Kempis *Apey sekima Chrystusa Pona* (W. Neuman, 1828), tłumaczonej przez Antoniego Sawickiego. Ten spis prenumeratorów nazywał się „Prenumeratorowie, tay ir, tie, kurie pyrm iszspaudyma užpyrka tą kniga”.

¹¹ Wychowanek Seminarium diecezjalnego żmudzkiego (dalej – Seminarium żmudzkie). Urodził się w parafii Kule (Kuliai) na Żmudzi (powiat telszewski), wywodził się z włościan państwowych. Uczył się w szkole powiatowej w Telszach, następnie w gimnazjum szawelskim. Do Seminarium żmudzkiego przybył w 1860 r., wyświęcony w 1863, ukończył w 1864. Zob.: [25, 286–287].

¹² W 1843–1915 r. w gub. kowieńskiej. Po 1848 (1839?) utworzono dziekanat uciański w składzie diecezji żmudzkiej. Przed reformą administracyjną parafia uciańska od 1744 wchodziła w dziekanat kupiński (Kupiškis) (diecezja wileńska). Dziekanami byli: 1859–64 – Ferdinandas Stulginskis, 1864–78 – Dominikas Opolskis.

¹³ Lit. Daržinskis Jonas. Urodził się w gub. kowieńskiej, pow. telszewskim, w parafii ilokskiej (Ylakiai) 4 kwietnia 1832 r. W latach 1855–59 studiował w Seminarium żmudzkim. Był przesładowany za udział w powstaniu styczniowym. Zob.: [25, 290–291].

Kriaunos¹⁴, 1863), Jacewicz (Onikszyt, Anykščiai¹⁵, 1862–63), Antoni Juskiewicz¹⁶ (Wilkija, Vilkija¹⁷, 1862–63), Jan Pacewicz¹⁸ (Uszpoł, Užpaliai¹⁹, 1863), Józef Sokołowski²⁰ (Antuzów, Antazavė²¹, 1871), Gustaw Tomkiewicz²² (Szawle, Šiauliai²³, 1871), Szymon Warkało²⁴ (Szaki, Šakiai, 1863). Wyjątek stanowi proboszcz szawelski Gustaw Tomkiewicz pełniący funkcję dyrektora miejscowego zakładu karnego („turmy”). Tylko dwóch korespondentów (Sz. Warkało i J. Pacewicz) jest znanych dotychczasowej historiografii, dotyczącej badań książki litewskiej, wspomniani są wśród „Zamawiających i kupujących książki litewskie w większych ilościach w księgarni Zawadzkiego w Wilnie” [19, 341, tab. 11]. Niestety, podana tam informacja nie jest kom-

¹⁴ Dziekanat abelski (Obelių).

¹⁵ Dziekanat uciański (Utenos).

¹⁶ Lit. Antanas Juška, 1819–1880. Etnolog, leksykograf. Po ukończeniu Seminarium żmudzkiego (1843) ksiądz w różnych parafiach (1854–62 w Puszołatach (Pušalotas), 1865–71 – Wielona (Veliuona)). W czasie powstania styczniowego 9 miesięcy spędził w więzieniu. W 1879 r. wyjechał do brata Jana do Kazania w sprawach wydania zebranych przez niego pieśni ludu litewskiego, tam zmarł. Wydał elementarz *Abecela* (1863), zebrał materiał do słowników polsko-litewskiego i litewsko-polskiego (wydany częściowo w 1897–1922), ułożył też słownik łotewsko-litewsko-polski (niewydany). W Krakowie w 1900 r. ukazały się drukiem *Melodie ludowe litewskie* A. Juski. Zob.: [29].

¹⁷ Dziekanat wieloński (Veliuonos).

¹⁸ Lit. Jonas Pacevičius. Urodził się w 1825 r. Ksiądz filialista w Welikach (Velykiai) (1858), Palėvenėle (1860), administrator w Užpolu (Užpaliai) (1862–63). Uczestniczył w inspirowanym od 1858 r. przez biskupa Wołoncewskiego ruchu trzeźwości, pomagał Wołoncewskiemu w rozpowszechnianiu książek litewskich. Zachował się egzemplarz *Biskupstwa Żmudzkiego* w języku litewskim z dedykacją autorską biskupa Wołoncewskiego „Janowi Pacewiczowi Adm. Užpolskiemu 1862” [22, 56]. Po powstaniu styczniowym został skazany na 8 lat katorgi.

¹⁹ Dziekanat uciański (Zarasų).

²⁰ Lit. Sakalauskas Juozapas. Urodził się w 1837 r. Wywodził się ze szlachty. Wychowanek Seminarium żmudzkiego. Studia rozpoczął w 1857 r., ukończył 7 października 1861 r. [25, 363]. W 1907 r. jeszcze administrował parafię szawkiańską (Šaukėnai), zob.: [11, 195].

²¹ Dziekanat nowoaleksandrowski.

²² Lit. Gustavas Tamkevičius. Gustaw Justyn Ignacy Maurycy Tomkiewicz wywodził się ze szlachty, urodził się 30 lipca 1842 r. w parafii Szyły (Šilai). W Seminarium żmudzkiem studiował od 1861 r., 31 lipca został wysłany na studia do Akademii Rzymsko-Katolickiej w Petersburgu [25, 378–379]. W 1907 r. jeszcze administrował parafię szawelską św. Piotra i Pawła, zob.: [11, 128].

²³ Dziekanat janiszski (Joniškio).

²⁴ Lit. Simonas Varkala (Warkało) (1836.07.09–1892.12.16). Ukończył 4 klasy w szkole powiatowej mariampolskiej. W 1855 r. wstąpił do Seminarium duchownego w Sejnach, wyświęcony na kapłana 30 sierpnia 1859 roku. Był wikariuszem filii w Szumsku (Šunskai), od 1863 r. – wikariusz w parafii w Szakach (Šakiai), od 1866 r. – wikariusz parafii w Bałwierzyszkach (Balbieriškis). Następnie do 1875 r. wikariusz katedry w Sejnach. Od 1875 r. do zgonu wikariusz i rektor filii w Szumsku (Šunskai). Tam też zmarł. Upowszeczniał książki zamawiane przez księgarnię wileńską Zawadzkiego w 1862, zob.: [19, 341, tab. 11].

pletna, nie podjęto próby identyfikacji wymienionych osób, nie jest omówiony zestaw zamawianych książek. Na przykład, o ks. Warkalło podano następującą informację: z gub. augustowskiej, ksiądz, w 1863 r. zamówił dwa tytuły książek w 38 egz. [19, 341, tab. 11]. Ks. Jan Pacewicz z gub. kowieńskiej, powiatu wilkomirskiego, w 1863 r. zamawiał u Zawadzkiego 10 książek (tytułów) w 152 egz. [19, 342, tab. 11]. Nie ma wątpliwości, że chodzi o potwierdzenie informacji przekazanej w publikowanych listach i poczynaniach Zawadzkiego, realizującego wysyłkę zamówionych książek.

Niekiedy autorzy listów wysyłanych do firmy Zawadzkich są równocześnie autorami dzieł wydawanych przez wileńską oficynę, a które następnie znalazły swoje poczesne miejsce w historii literatury litewskiej, np. ksiądz Antoni Juszkiewicz (lit. Antanas Juška) z Wilkij²⁵. Listy były pisane głównie w pierwszej połowie lat 60. XIX w., spotykamy też korespondencje datowane 1871 r. Są to najczęściej pojedyncze listy, zdarza się jednak i większe zestawienie korespondencji (np. listy księdza Jacewicza z Onikszt z lat 1862–1863).

W większości listów księża używają określeń „książki litewskie”, „w litewskim języku” (Darzyński, Pacewicz, Jacewicz); jako „żmudzkie” określane są *Kalendarze* lub *Ewangeliczki*. Jako ciekawostkę można przywołać uwagę z listu Sokołowskiego z 1871 r.: „Wszystkie te pomienione książki drukowane być powinny łańskimi literami” [4], co możemy odczytać jako potwierdzenie znanego faktu odrzucenia przez Litwinów próby wprowadzenia przez Rosjan w 1864 r. zapisu języka litewskiego alfabetem cyrylicznym [23, 32–33]. Należy również pamiętać, że władze carskie zakazały nie tylko drukować łańskimi czcionkami, lecz też sprzedawać oraz rozpowszechniać w innych formach to, co zostało wydane wcześniej, a było przechowywane w magazynach księgarń i w innych miejscach. W 1870 r. ten zakaz (rozpowszechniania) zniesiono, a więc obawa Sokołowskiego nie była już aktualna.

Jeżeli chodzi o tematykę wymienianych dzieł, to zamawiano głównie książki do nabożeństwa, druki związane z szerzeniem wiary katolickiej. Jednak nawet księża nie ograniczali się tylko do tej tematyki. W liście ks. Jana Pacewicza czytamy: „Dostrzegając pomiędzy moimi parafianami niedostatek książek litewskich, jak dla nabożeństwa tak też innej treści, postanowiłem zgłosić się do W Pana iżbyś raczył mnie wtem zapomodzi, iżbym przy zachęcaniu Ich do czytania książek usłyszawszy zwyczajną wymówkę z kąd weźmiemy, mógł nastreczyć” [2].

.....
²⁵ O nim więcej zob.: [17].

Będąc propagatorami szerzenia czytelnictwa wśród parafian, w większości niezamożnych włościan, księża zwracali uwagę na cenę dzieł dla ludu, niekiedy ostro negocjując z wileńską firmą, jak to czynił ks. Jan Pacewicz: „Spodziewam się też iż raczysz pan umiarkowaną oznaczyć cenę gdyż zwykle biedniejsi więcej są skłonni do nabywania podobnych książeczek” [2]. W zależności od sytuacji i zasobów finansowych zamawiano książki w różnych wersjach opraw („w prostej oprawie”, „w czarnym safianie” – ks. Jacewicz, „w skórce oprawioną” – ks. Warkałło), niekiedy zwracano uwagę na zdobienie książki (ks. Pacewicz prosi o przysłanie książki „ze złożonymi brzegami”).

Z listów dowiadujemy się o zróżnicowanym podejściu do sposobów rozliczania się za książki. Ks. Jacewicz regulował płatności natychmiast po otrzymaniu dostawy, informował, że „pieniądze [...] natychmiast po rozprzedaniu nie omieszkam przesłać po poczcie”. Mimo braku listów zwrotnych, informujących o reakcji przedstawicieli firmy Zawadzkich na liczne pytania, prośby i zamówienia, wiemy z pewnością o ich starannej wysyłce. Świadczą o tym notatki na odbieranych listach, potwierdzające udzielenie odpowiedzi wraz z datą wysłania oraz często towarzyszące im noty z oznaczeniem wysłanych książek i ich ceny. Jednak najlepszym świadectwem solidnego i rzetelnego traktowania czytelników jest wieloletni kontakt rodzinnej firmy ze swoimi stałymi klientami.

Większość wysyłanych do firmy Zawadzkich listów pisano w języku polskim. Należy jednak zauważyć, że nie zawsze jest to język poprawny gramatycznie, odbiega niekiedy znacząco od norm ówczesnej pisowni polskiej. Składają się na to zarówno indywidualne, jak i regionalne specyficzne cechy języka respondentów. Spotykamy pojedyncze listy w języku rosyjskim, z fragmentami pisanymi po polsku (list księdza Cyparewicza). Również zapisy tytułów zamawianych litewskich książek nie zawsze są zgodne z wersją ze strony tytułowej dzieła, spotykamy różne wersje nawet w poszczególnych listach jednego nadawcy. Łatwo to zrozumieć, ponieważ zasad jednolitej gramatyki litewskiej w XIX wieku jeszcze nie wypracowano, pisano wówczas na gwarach (źmudzkiej – Dionizy Paszkiewicz, lit. Dionizas Poška, M. Wołonczewski; wschodnio-auksztockiej – Antoni Baranowski, lit. Antanas Baranauskas). Język ujednolicono dopiero po 1918 r., gdy na podstawie gwary Zachodniej Auksztoty i Suwalszczyzny Jan Jabłoński (Jablonskis) wydał *Gramatykę litewską* (1919).

W niniejszej edycji założono, że dla wielu badaczy istotnym będzie poznanie języka autora danego listu, stąd dążenie do zachowania wierności z autografami. Pozostawiono tym samym przekreślenia i podkreślenia autorskie.

Zmianie poddano jedynie interpunkcję. Wszelkie interpolacje edytorskie sygnalizowano w nawiasach kwadratowych.

Publikację listów zaczynamy od wskazania miejsca przechowywania autografu, podania nazwiska nadawcy, miejsca i daty wystawienia listu. W większym zespole korespondencji (ks. Jacewicza) poszczególne listy zostały zaprezentowane w kolejności chronologicznej, co nie jest jednoznaczne z kolejnością układu w tekach archiwalnych.

Identyfikacji poszczególnych druków dokonywano korzystając z najważniejszych źródeł bibliograficznych oraz dostępnych baz danych, a zwłaszcza *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera²⁶ oraz *Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas*²⁷.

Wykaz skrótów:

r.s. – rubli srebrnych

kop. – kopiejek

Wgo Jmc Pana - Wielmożnego Jego Mości Pana

ex., exem., exemp. – egzemplarzy

LVIA, f. 1135, ap.7, b. 399, lap. 132

**Ks. Jan Darzyński do [Adama] Zawadzkiego
[Krewno, 6 stycznia 1863]**

Niniejszem upraszam Wgo Jmc Pana o wydanie wręczycielowi tego listu ksiąg następujących:

	Egzemplarzy
Jonas isz Swisłocziaws ²⁸ -----	2
Żywoť Stej Genowefy ----- w litewskim języku ²⁹ -----	3
Izydorius Artojas ³⁰ -----	3
Istorija Sena ir Nawja Istatima -----	2

²⁶ ESTREICHER, Karol. *Bibliografia polska*. T. 1–34. Kraków, 1872–2000 lub *Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE)*: <http://www.estreicher.uj.edu.pl/>.

²⁷ *Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas (LIBIS)*: www.libis.lt.

²⁸ CHODŹKO, Jan. *Jonas isz Swisłoczes krominikas wędrowois / lietuwiszku liežuwiu iszgulditas kasztu yr storony par Jozapa Rupeyka kanaunika Płocka, klebona Szaduwas, żenklinika s. Onos. Wilniuje, 1823.*

²⁹ SCHMID, Christoph von. *Genawejte: pasaka wienu tarp gražiausiu ir werksmingiausiu apej jos wargus, rupesnius ir stebuklingus Diewa pariedimus, kajp giariems užmok giaru, o piktiems atiduoda piktu / isz lenkiszka liežuwia iszguldita par Ł. Iwiński. Wilniuje, 1858 (virš. 1860).*

³⁰ ANTONIEWICZ, Karol Bołoz. *Szwentas Izydorius Artojas / (isz linkiszka pergulde K.M.). Wilnuj, 1859.*

Historyja Starego i Nowego przymierza przez Szmita ³¹ -----	1
Fabijola ³² -----	1
Kalendariusz Żiamajstizkas ³³ -----	2
Ewangeliczka w Litewskim języku ³⁴ -----	2
Złoty Ołtarz ³⁵ na papierze prostym -----	3
Auksa Altorius ³⁶ -----	10
Jezus, Maryja Juzapaj S. ³⁷ -----	3

Przy tym najpokorniej upraszam o przesłanie mi katalogów jak dawniejszych tak teraźniejszych ksiąg ludowych jak Polskich tak i Litewskich przy załączeniu rachunku za wyżej pomienione książki.

Zostając z głębokim szacunkiem dla Wgo Pana
Najniższy sługa
Ks. Jan Darzyński
1863 roku
Dnia 6. Stycznia
Krewno

Jeżelibyście znalazł w księgar[ni] Wgo Pana Bajarz Litewski³⁸, proszę o przesłanie razem z drugimi książkami.

³¹ SCHMID, Krzysztof. *Dzieje starego i nowego Testamentu, czyli Wybór przekładów i nauk z Pisma świętego*, według wydania T. Derome ułożone przez Kazimierza Brodzińskiego (naśladowanie z Krzysztofa Szmidy, Kanonika, z niemieckiego). 2 t. Warszawa, 1837. Przed r. 1863 ukazało się dziesięć wydań tego dzieła.

³² WISEMAN, Mikołaj. *Fabiola, powieść z czasów prześladowania chrześcian*. Kraków, 1857 oraz inne wydania.

³³ IVINSKIS, Laurynas. *Metu skajtlus ukiniszkas... / [parašiztas par L. Iwiński]*. Wilnui: spaus-tuwej' Jozapa Zawadzki: [L. Ivinskio lėšomis], 1846–1863. – 17 kalendorių.

³⁴ *Ewangelizkos miszknygos taip bažnyčios kaip ir namėj' skaitomos: kurosa randasi miszios ant wisu nedeldienų, didziuju ir mažuju szwenzciu per czela bažnyčios meta, apie ewangēlias bey kitus Szwento Raszto perskyrimelius / isz wokiszku miszknygu i lietuwiszką kalbą perstaty-tos per K. L. Fr. Neiss, pirmą Ises, paskuy Papelkiu kunigą. Tilžeje, 1856.*

³⁵ Liczne wydania, m.in.: *Złoty ołtarz*. Częstochowa, 1862; *Nowy złoty ołtarz*. Kraków, 1862.

³⁶ *Auksa altorius, arba Afieras kwepancias ant auksa altoriaus prisz majestota Diewa: tay ira madlitwas skutecznas bažnyciay szwetay zwyczajnas kures afektas meylų Diewa degų Ponuy Diewuy ant kwapa saldibes garbies jo aferawoty gal*. Wilniuy, 1832. Późniejsze wydania – 1840, 1841, 1843, 1845. Wydanie Zawadzkiego otrzymało zezwolenie cenzury dopiero 22 lutego 1863, ukazało się w 1863 r.

³⁷ *Jezus Maria Jozapas szwentas trayce ziamiszka wadinta par pabažna nekaypo prieliginima prie Trayces szwentos, noris ta negal tikray buti prie anos prieliginta: knigiala ta ape tajem-nicia septiniu sopolu ir linksmibiu Jozapa szwenta seney iszpausta, nunay antra karta druk-an paduota / par storoni kunigu bažničios Rietawo S.R.B.R.A. Wilniuje, 1824.*

³⁸ GLIŃSKI, Antoni. *Bajarz polski. Zbiór baśni, powieści i gawęd ludowych*. T. 1–4. Wilno, 1853; Wydanie drugie poprawione ukazało się w 1862 r. Jest to zbiór baśni białoruskich i litewskich.

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 66–66v.

**Ks. [?] Jacewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Onikszty, 28 listopada 1862]**

Z Księgarni pod firmą Zawadzkiego rachunek datowany 19. Listopada r. 1862 ieden na 12. r.s. i 50. kop. a drugi na 5. r.s. i 30. kop. W Objawieniu mniejsza cena iak w rachunku podanym naprzykład: którzy kupowali Żywoty Skargi płacili po 5. r.s., a mnie w rachunku podano po pułszosta, i to nazywa się ustępuje się procent, po nakładanych cenach. Teraz proszę następnych książek:

1. Prawo Kanoniczne wydane w r. 1861 exemp.	1
1. Kalendarz Warszawski na rok 1863 ³⁹ . exemp.	2
2. Krótki Katechizm (r. 1861) ⁴⁰ exemplarzow	20
3. Geografia krótko zebrana (r. 1861) ⁴¹ exemp.	5
4. Nauka Obyczajowa Exempl.	5
5. Historia Biblijna dwie części ⁴² exemp.	20
6. Grammatyka polska (r. 1859) ⁴³ exemp.	3
7. Grammatyka łacińska przez Szulca ⁴⁴ exemp.	5
8. Życie Jadwigi (r. 1862 drukowane) ⁴⁵ exempl.	10
9. Ojciec Bogumił (r. 1861) ⁴⁶ exemp.	1
10. Żywot S ^{go} Leona i t.d. (r. 1862) ⁴⁷ exemp.	3
11. Powieści dla Ludu (r. 1862) ⁴⁸ exempl.	5
12. Elementarzow Łacińskich exemp.	5
13. Formatych polskich na cwiartkach albo pułarkuszkówkach pojedynczych exemp.	10

³⁹ *Kalendarz Warszawski na rok 1863*. Warszawa: wydany staraniem Józefa Unger, 1862.

⁴⁰ *Krótki katechizm dla młodzi rzymsko-katolickiego wyznania uczącej się w naukowych zakładach w Rosyi*. Kijów, 1861.

⁴¹ R. L. *Geografia krótko zebrana*. Leszno, 1861.

⁴² ROGALSKI, Leon. *Historia biblijna pogląd Pisma świętego tłumaczenia Wujka dla użytku młodzieży ułożona*. Dwie części. Wilno, 1851.

⁴³ KRASIŃSKI, Adam Stanisław. *Gramatyka polska dla dzieci*. Wilno, 1859.

⁴⁴ BROEDER, Krystyn Bogułał. *Grammatyka pierwiastkowa języka łacińskiego*, tłumaczenie polskie przez Dom. Szulca. Wilno, 1838.

⁴⁵ *Życie św. Jadwigi z różnych pisarzy duchownych opowiedziane*. Warszawa, 1862.

⁴⁶ KOWALSKI, Stanisław. *Ojciec Bogumił, czyli opowiadania moralne o dziełach Boga przedwiecznego, w porządku natury*. Lipsk, 1861.

⁴⁷ *Żywoty świętych: żywot św. Leona Papieża, św. Prokopa opata w Czechach, świętego Jana Męczennika i życiorys świętobliwego Krzysztofa Radziwiłła zwanego Śierotką*. Warszawa, 1862.

⁴⁸ KONTRYMOWICZ, Jan. *Powieści dla ludu*. Warszawa, 1862.

Ks. Jacewicz

r. 1862. Listopada

28. d. M. Onikszy

Proszę pojasnić czy niema iakich pod prasą książeczek Litewskich.

[dopisek inną ręką i atramentem:]

Jeżeli jest w księgarni brewiarz stołowy w jednej części to proszę przysłać z wykazaniem ceny, jeżeli stołowego niema to proszę przysłać jaki jest najnowszy Kampidonensus

[dopisek ręką ks. Jacewicza:]

Pieniądze za Brewiarz na drugi tydzień przyszlę bo sprowadzam dla drugiego Księdza uproszonym, a na książeczki teraz.

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 70–70v.

Ks. [?] Jacewicz do [Adama] Zawadzkiego

[Onikszy, 16 grudnia 1862]

Dziękuję za list datowany 3.d. grudnia czyli odpowiedź na moje zarzuty uczynione za co przepraszam.

Pieniądze za Brewiarz odsyłam 7 r.s.

Czy niema Elementarzow litewskich takich, jaki tu przyłączam, drukowanych w r. 1846⁴⁹. Parafianie przynieśli trzy. Książeczki pisane z prośbą gdyby wydrukować że oni będą bardzo kupować. Spełniając ich żądanie posyłam do Waszej uwagi. Prosilili o powrót tych książeczek i Elementarza.

Czemu Panowie nie przysłaliście formatyk polskich pojedynczych Alfabetow wielkich i małych dla uczenia się początkowym dzieciom. Więc teraz proszę o 6. sztuk. A książek następnych:

Kolenda dla dzieci polskich ⁵⁰	exem. 5
---	---------

Kalendarzow litewskich ⁵¹	2
--------------------------------------	---

Jeśli już wyszło spod prasy

„Prade is iszsipliekimas Kataliku tikiem” ⁵²	exem. 5
---	---------

⁴⁹ ALEKNAVIČIUS, Kajetonas. *Elementarius, arba Lengvus mokslas skaytit Raszto Szwento / lietuwiskay del wayku lietuwniku par kunigu K. Olechnowicziu ape reykaļu mokslo ir wieszliwu apsiejmu kalbiasieys paraszitas*. Wilniui, 1846.

⁵⁰ *Kolenda dla dzieci polskich*, zebrana u piśmiennych ludzi i podana do druku przez Mateusza Gralewskiego. Rok pierwszy. Warszawa, 1863.

⁵¹ IVINSKIS, Laurynas. *Metu skajtlus ukinizkas...* / [parašzitas par L. Iwiński]. Wilnui: spausstuwiej Jozapa Zawadzki: [L. Ivinskio lėšomis], 1846–1863. – 17 kalendarzy.

⁵² VALANČIUS, Motiejus. *Prade ir iszsiplietimas kataliku tikieima*. Wilniuje: kasztu ir spausstuwiej Juzupa Zawadzkie, 1862.

Podarunek dla ludu wiejskiego	exem. 2
Prawo Kanoniczne	exem. 1
Giwenimas Žmogaus Kriksz. ⁵³	ex. 1
Iszguldimas s. pakutos ⁵⁴	ex. 1
Szwętas darbas arba skajtimas ⁵⁵	ex. 1

Oto prosi Ks. Jacewicz
r. 1862 grudnia
16 d. M. Onikszy

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 62–63v.

**Ks. [?] Jacewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Onikszy, 4 lutego 1863]**

Najprzód dziękuję za kredyt i za nadpisanie na każdej książce ceny.

Mam żal, dla czego w podanym rejestrze w przeszły raz nie przysłałście polskich książek i formatyk na 40. kop. 3. exem. Kiedy oto proszę po raz trzeci.

Bolesno dla mnie że niemogę wyczytać nazwiska tego Dobrodzieja który mnie rachunek podaje chciałbym serdecznie na kopercie zaadresować niemogę.

Za rozebrane książki tymczasowo odsyłam r.s. 18. i kop. – .

Więc proszę o przysłanie polskich książek i polskich formatyk o jakie prosiłem w przeszły raz. A do tego jeszcze litewskich

Aktas i poterej ⁵⁶	exemp. 60.
Szwętas Darbas ⁵⁷	exem. 15.
Naujas ir Senas Ałtorius w prostej oprawie.	10.
Genawajte ⁵⁸	6. exem.

⁵³ JUZUMAS, Vincentas. *Giwenimas zmogaus krikszczionies, arba Iszguldimas prisakimu Wieszpatis Diewa ir bažninczius szwentos / žiamajtiszka par paraszitas par kunega Wincenta Juzumowicze. Wilniuje, 1861.*

⁵⁴ KASAKAUSKIS, Kalikstas. *Iszguldimas apej sakramenta pakutos, arba spawiednes szwentos / paraszits par kuniga prałota Kassakauski. Wilniuji, 1862.*

⁵⁵ ANTONIEWICZ, Karol Bołoz. *Szwentdienis darbas, arba Skajtimaj szwentosi dienos del brolu letuwii / iszguldita isz linkiszka letuwiszka par K. P. W. Wilniuji, 1862.*

⁵⁶ *Aktas ir poterej, kurius kas diena turime kalbieti o labiausej atejnant ing protą, kiekwiename smerczio priepuole, prijemant szwētus sakramentus ir dienomis szwētomis. Wilniuje, 1853.*

⁵⁷ ANTONIEWICZ, Karol Bołoz. *Szwentdienis darbas, arba Skajtimaj szwentosi dienos del brolu letuwii / iszguldita isz linkiszka letuwiszka par K. P. W. Wilniuji, 1862.*

⁵⁸ SCHMID, Christoph von. *Genawejte : pasaka wiena tarp gražiausiu ir werksmingiausiu apej jos wargus, rupesnius ir stebuklingus Diewa pariedimus, kajp giariems užmok giaru, o pik-*

Žywatas szwētūju ⁵⁹	6. exem.
Aplankinimas SS. Sakramento ⁶⁰	6. exem.
Nowennas ⁶¹	6. exem.
Balsa Diewo ⁶²	6. exem.
Didesnis Elementarius ⁶³	10. exem.
Girtibe ir blėjwiste ⁶⁴	6. exem.
Polskich jeszczę, wyznanie S ⁸⁰	
Augustyna ⁶⁵ i Służba Boża ⁶⁶ na 35. kop.	6. exem.
Proszę o pojaśnienie o ustąpieniu procentu.	
Ks. Jacewicz	
r. 1863. Lutego	
4. d. Onikszy	

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 68–68v.

**Ks. [?] Jacewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Onikszy, 13 lutego 1863]**

Za rozebrane książki przysyłam r. 22.

~~A następnych proszę za pieniądze posłaniec opłaci:~~

Ženkłās wisudidžiausios Małonies del dusziū
czyszczuj Kentancziū⁶⁷ exemp. 6

tiems atiduoda piktū / isz lenkiszka liežuwia iszguldita par Ł. Twiński. Wilniuje, 1858 (virš. 1860).

⁵⁹ VALANČIUS, Motiejus. *Žiwataj szwētūju : tu kuriu wardajs žemajczęj už wis gieb wadinties: eju abecielas surasziti ir iszspausti / [Matejus Wołonczewskis wiskupas]. [D. 1]. Wilniuj, 1858.*

⁶⁰ RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Aplankimas Szwencziause Sakramenta kuna ir krauje Jezaus Kristaus.* Wilniuje, 1859.

⁶¹ *Nowenas pri Jezaus Kristaus, Szwencziausies Marijos Panos ir kitu szwentu.* Wilniuje, 1857.

⁶² RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Balsą Diewa pri žmogaus, arba Apdumojimą giera-dieszcziu Wieszpates.* Wilniuje, 1858.

⁶³ ALEKNAVIČIUS, Kajetonas. *Elementarius, arba Lengwus mokšlas skaytit Raszto Szwen-to / lietuwiszkay del wayku lietuwniku par kunigu K. Olechnowicziu ape reykału mokšlo ir wiežliwu apsiejmu kalbiasieys paraszitas.* Wilniui, 1858.

⁶⁴ KASAKAUSKIS, Kalikstas. *Gyrtibe yr blājwiste / apraszi kunigs pralots Kassakauskis.* Wilniuji, 1859.

⁶⁵ AUGUSTYN AURELIUSZ. *Wyznania św. Augustyna*, przeł. z łacińskiego Michał Bogusz Szyszko. 2 t. Wilno, 1844.

⁶⁶ KOZŁOWSKI, Stanisław. *Służba boża czyli Nabożeństwo domowe i kościelne używane przez Chrześcian rzymsko-katolickiego Kościoła.* Wilno, 1862.

⁶⁷ *Ženkłās wisudidžiausios malones del dusziū czyszczuj kentancziū / isz lenkiszka raszta unt žemajtiszkos kalbos parwerstas par K. A. M. Wilniuje, 1860.*

Krótką Nauka o ziemi i świecie, wiadomości popularne z nauk przyrodzonych ⁶⁸	exem. 2
Anioł stróż, czyli rady i prawidła relig. ⁶⁹	exem. 2
Obrazki z Życia ludu wiejskiego dla szkółek wiejskich ⁷⁰	exem. 2
Ojciec nasz, upominek Missyjny dla matek i dzieci ⁷¹	exemp. 2
I. Król Dawid i Jego psalmy	exemp. 2
II. Franciszek Karpinski i jego pieśni	ex. 2
III. Ks. Karol Antoniewicz	ex. 2
IV. Górale	ex. 2
V. Święci patronowie polscy	ex. 2
VI. Zbiór dobranych wierszyków	exem. 2
VII. Dwie Królowe	ex. 2
VIII. Cztery legendy ⁷²	ex. 2
Ojciec do syna Rolnika	exem. 2
Obrona Świętej Częstochowy historia cudowna a prawdziwa ⁷³ i t.d. (kopiejek 5)	exem. 2
Powieść o Końcu życia Piłata Pontskiego ⁷⁴	ex. 2
Wiara dziadów pradziadów ⁷⁵ (kop. 8)	exem. 2
Wojny Krzyżowe (pierwsze) z dodaniem krótkiej wiadomości o następnych ⁷⁶	exem. 3
Żywot S. Stanisława Biskupa Krakowskiego męczennika	exemp. 1
O męce Pana Jezusa przez Katarzyna Emeryk ⁷⁷	exemp. 1

⁶⁸ *Krótką nauka o ziemi i świecie : wiadomości popularne z nauk przyrodniczych /* przez Władysława Ludwika Anczyca. Warszawa, 1862.

⁶⁹ *Anioł stróż, czyli rady i prawidła religijnego postępowania, zebrano dla młodzieży /* skreślił X. Arvisenet. Wilno: nakładem i drukiem A. Syrkinia, 1861.

⁷⁰ ANTONIEWICZ, Karol Bołoz. *Obrazki z życia ludu wiejskiego dla szkółek wiejskich.* Lwów, 1850. Wyd. drugie. Leszno, 1852.

⁷¹ ANTONIEWICZ, Karol Bołoz. *Ojciec nasz. Upominek missyjny dla matek i dzieci.* Leszno: nakładem i drukiem E. Günthera, 1852.

⁷² Wszystkie osiem pozycji w postaci osobnych książeczek pochodzą z serii wydawniczej *Czytania dla szkółek i ochronek wiejskich* (Warszawa: nakład A. Lewińskiego, 1862–1863).

⁷³ SZUJSKI, Józef. *Obrona świętej Częstochowy, historia cudowna a prawdziwa o Jacku Brzuchalskim, mieszczaninie częstochowskim [...]* opowiedziana przez Józefa spod Krakowa. Lwów, 1862.

⁷⁴ OSMANŃSKI, Ks. M. *Powieść o końcu życia Piłata Pontskiego.* Brodnica, 1850.

⁷⁵ *Wiara dziadów-pradziadów.* Myśl udzielona katolikom przez F. B. Brodnica, 1851.

⁷⁶ DMOCHOWSKI, Franciszek Salezy. *Pierwsze wojny krzyżowe, z dodaniem krótkiej wiadomości o następnych.* Warszawa, 1862.

⁷⁷ EMMERICH, Anna Katarzyna. *Bolesna męka Pana naszego Jezusa Chrystusa...* Warszawa, druk XX. Misjonarzy, 1863.

- Dzieje Polski w dwudziestu czterech obrazkach
skreślone dla użytku braci włościjan⁷⁸ ex. 2
- Szczerze życzenia dla ludu wiejskiego wydanie
drugie Krakow⁷⁹ exem. 2
- Pamokslaj ant nadelu wisu par K. Jassikiejczim⁸⁰ exemp. 2
- Ołtarzykow prostych litewskich na 40. kop. po 10. exem. Naujo ir Seno

Altorus

Ks. Jacewicz
r. 1863. Lutego
13. d. M. Onikszy
Także tych samych futerale – 5. exemp.
Ks. Jacewicz

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 64–64v.

Ks. [?] Jacewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Onikszy, 4 marca 1863]

Za rozebrane książki, 18. r.s. odsyłam.

Potrzebują książek następujących:

Litewskie

1 35	Naujas altorius ⁸¹ w Czarnym safianie	1. exem.
12 ½	Aplankimas SS. Sakramento ⁸²	5. exem.
17	Nowennas ⁸³	3. exem.
25	Muka Wieszpacies ⁸⁴	4. exem.

⁷⁸ GÓRALCZYK, Kazimierz (Wł. L. Anczyc). *Dzieje Polski w dwudziestu czterech obrazkach [...] dla użytku braci włościan*. Warszawa: nakładem księgarni G. Gebethnera i R. Wolffa, 1862.

⁷⁹ ANTONIEWICZ, Karol Bołoz. *Szczerze życzenia dla ludu wiejskiego*. Kraków, 1861.

⁸⁰ JASIKEVIČIUS, Rapolas. *Pamokslaj pagal Ewanelios szwentos žodžiū ant wisu nedielu par metus / surasziti par kunegu Rapołu Jassykiewiczze dominikoniu ir isz spaudinti*. Wilniuje, 1855–1859. – 3 d.

⁸¹ *Naujes altorius, arba Surynkimas parsergieimu ir maldu pri spawiednes, kamunijes szwentos, diel ligonu ir myrsztancziū; teypogi rožancziū, karunku, lytanyu, adinu, ir kitu wysokiu maldu: kožname reykalė ir atsyjeme, su pridieimu maldu su atpuskajs / par kunega Kazimiera Przyał-gowski*. Wilniuje, 1863.

⁸² RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Aplankimas Szwencziause Sakramenta kuna ir krauje Jezaus Kristaus*. Wilniuje, 1859.

⁸³ *Nowenas pri Jezaus Kristaus, Szwencziausies Marijos Panos ir kitu szwentu*. Wilniuje, 1857.

⁸⁴ RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Munką Wieszpacies Jezaus, arba Diewabajmingus dumojimus apej munką Jezaus Kristaus diel kiekwienos dienos par isztisą gawienę*. Wilniuje, 1857.

Małdu Kniga	4. exem.
22 ½ Szwendienis darbas ⁸⁵	5. exem.
Naujas ir Senas altorius na 50. kop. i 60. kop. po dziesięć exemp.	
20 Wadawas i dangu ⁸⁶	2. exe.
2 Ženklas wisu didžiausios małonies ⁸⁷	10. exem.
Polskie	
20 Oficium prostej sprawy	2. exem.
Nauka o Sakramencie	
à 10 Katechizm dla małych dzieci ⁸⁸ po pięć kopie.	exem. 3
à 20 Krótka nauka o ziemi i świecie ⁸⁹	exem. 4.
60 Dzieje polskie z 24. obrazka. ⁹⁰	2. exem.
Papieru na wypisy metryk chrzestnych dalszych arkuszow 48. Za to posła-niec opłaci teraz.	
r. 1863. Marca 4. d.	
M. Onikszy	
Ks. Jucewicz	

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 146

**Ks. Antoni Juszkiewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Wilkija, 10 grudnia 1862]**

Wielmożny Mości Dobrodziejju!

Nadczekując nadesłania korekty mojego Elementarza po litewsku drukują-cego się u W Pana⁹¹, pokornie proszę W Pana razem z korektą ostatnią przysłać mi znaki korekcyjne jak mam pisać⁹², – a może W Pan uważa że stosowniej

⁸⁵ ANTONIEWICZ, Karol Boloż. *Szwentdienis darbas, arba Skajtimaj szwentosi dienos del brolu letuwiu / iszguldita isz linkiszka letuwiszkej* par K. P. W. Wilniuji, 1862.

⁸⁶ RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Wadowas i dangu ir Meditacijes diel penkiu dienu rekolekciju*. Wilniuje, 1857.

⁸⁷ *Ženklas wisudidžiausios małones del dusziu cziszcziuj kentancziu / isz lenkiszka raszta unt žemajtiszkos kalbos parwerstas* par K. A. M. Wilniuje, 1860.

⁸⁸ *Katechizm dla małych dzieci*. Kraków, 1853.

⁸⁹ *Krótka nauka o ziemi i świecie: wiadomości popularne z nauk przyrodniczych / przez Władysława Ludwika Anczyca*. Warszawa, 1862.

⁹⁰ GÓRALCZYK, Kazimierz (Wł. L. Anczyc). *Dzieje Polski w dwudziestu czterech obrazkach [...] dla użytku małych dzieci*. Warszawa: nakładem księgarni G. Gebethnera i R. Wolffa, 1862.

⁹¹ JUŠKA, Antanas. *Abecela, arba Lementoŕus dël mažu wajkel' u / surasita* par kunigą Antaną Juškevičę. Wilniuje, 1863.

⁹² A. Juška stosował w *Elementarzu* nowoczesną pisownię, w której zamiast polskich „sz“ i „cz“ wprowadził litewskie „š“ i „č“.

było by gdybym iam przybył do Wilna dla korekty, to proszę mi zawiadomić listownie.

Jestem z wysokim szacunkiem do W Pana
Sługa X. Antoni Juskiewicz Wikary Wilkiski
Adres do mnie:
przez Kowno do Wilkij

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 52–53
Ks. Antoni Juskiewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Wilkija, 2 kwietnia 1863]

Wielmożny Mości Dobrodziej!

Litewskie *Abecela*⁹³ w 7.000 ex.⁹⁴ w całości przyjąłem z Kantory P. Pasz. w Kownie. Slicznie W Panu dziękuję za wydrukowanie które mi się podobało. Z prawdziwą podzięką odsyłam W Panu sto trzynaście rubli sr. i 70 kop. czyli 114 r.s.

Pozostałe u W Pana 3.000 exemp. proszę po 4 groszy czyli 2 kop. sprzedać, aby tylko upowszechnić czytelnictwo⁹⁵.

O nowo odlanych literach i dalszem drukowaniu słownika który ma się już ku końcowi, będąc wkrótce w Wilnie osobiście pomówię z W Panem.

Jestem z wysokim prawdziwym szacunkiem W Pana Dobrodzieja.

Najniższy sługa
X. Ant[oni] Juskiewicz
Wilkija
2 Kwietnia
1863 r.

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 447, lap. 122–122v.
Ks. Jan Pacewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Uzspol, 6 lutego 1863]

1863 roku Lutego 6 dnia
p. Wilkomierz, Ucianę

⁹³ JUŠKA, Antanas. *Abecela, arba Lementorus dėl mažu vajkel'ų* / surasita par kunigą Antaną Juškevičę. Wilniuje, 1863.

⁹⁴ Ta informacja pozwala uściślić dotychczasowe dane, według których cały nakład *Abecela* wynosił tylko 3000 egz. [19, 76]. A więc cały nakład liczył 10 000 egz.

⁹⁵ Niestety, nakład nie został rozpowszechniony, bo wprowadzono zakaz nie tylko wydawania, lecz i sprzedaży litewskich książek, drukowanych łacińskimi czcionkami. W Inwentarzu ksiąg przechowywanych na składach firmy Zawadzkiego (1862–74) odnotowano tu leżący nakład *Abecela* – 3000 egz. [19, 169, przyp. 650].

Wielmożny Mosci Dobrodziej

Dostrzegając pomiędzy moimi parafianami niedostatek ksiąg litewskich, jak dla nabożeństwa tak też innej treści, postanowiłem zgłosić się do W Pana iżbyś raczył mnie wtem zapomodzi, iżbym przy zachęcaniu Ich do czytania ksiąg usłyszawszy zwyczajną wymówkę zkąd weźmiemy, mógł nastęrczyć. Proszę więc w pierwszy początek o przysłanie:

Naujes Altorius ⁹⁶ Exempl.	15
Senas Altarius ⁹⁷ -----	20
pierwszych i drugich popoławie złoconemi brzegami	
Mukas Pana Jezusa ⁹⁸ Exemp.	10
Garbie Diewa ⁹⁹ -----	16
Nawenna S ^{tas} Trojus -----	6
Wadawas ¹⁰⁰ -----	10
Szwentas dienos darbas dieł letuvu ¹⁰¹	20
Aplankimas SS. Sakramenta ¹⁰² -----	5
Paskutine Wałanda ¹⁰³ -----	12
Kanticzku nauju ¹⁰⁴ -----	15
Keles ing dangu etc ¹⁰⁵ -----	10

⁹⁶ *Naujes altorius, arba Surynkimas parsergieimu ir maldu pri spawiednes, kamunijes szwętos, diel ligonu ir myrsztancziu; teypogi rožancziu, karunku, lytanyu, adinu, ir kitu wysokiu maldu: kožname rey kale ir atsijeme, su pridieimu maldu su atpuskajs / par kunega Kazimiera Przyalowski. Wilniuje, 1863. Lub wcześniejsze wydania 1847, 1849, 1861.*

⁹⁷ *Senas auksa altorius, arba Didžiausias skarbas diel dusziu krikščioniu: katalikiszka maldu kniga. Wilniuje, 1863. Poprzednie wydania Zawadzkiego, w tym w innej redakcji – 1853, 1854, 1856, 1859, 1860, 1861. Podobne tytuły ukazywały się w Wilnie nakładem A. Dworca, S. L. Solca, R. Rafałowicza, M. Romma.*

⁹⁸ Prawdopodobnie chodzi o druk: RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Munką Wieszpatis Jezaus, arba Diewabajmingus dumojimus apej munką Jezaus Kristaus diel kiekwienos dienos par isztisą gawienę. Wilniuje, 1857.*

⁹⁹ *Garbie Diewa: knigiele jaunumenej pawesta. Wilniuj, 1855.*

¹⁰⁰ RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Wadowas i dangu ir Meditacijas diel penkiu dienu rekolekciju. Wilniuje, 1857.*

¹⁰¹ ANTONIEWICZ, Karol Bołoz. *Szwentdienis darbas, arba Skajtimaj szwentos dienos del brolu letuwii / iszguldita isz linkiszka letuwiszkej par K. P. W. Wilniuji, 1862.*

¹⁰² RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Aplankimas Szwenciause Sakramenta kuna ir krauje Jezaus Kristaus. Wilniuje, 1859.*

¹⁰³ JUZUMAS, Vincentas. *Paskutini wałanda giwenima žmogaus ant szio swieta diel naudos kajp ligonu tejp ir swejku / žemajtiszkej parase kunigas Wincentas Juzumowicze. Wilniuj, 1856.*

¹⁰⁴ Prawdopodobnie chodzi o druk: *Kantyczkas, arba Kninga giesmiu / par Moteju Wołonczewski Żemajcziiu wiskupa parwejieta ir isznauje iszspausta. Wilniuj: spaustuwiej Jozapa Zawadzka, 1860.*

¹⁰⁵ *Kiali i dangu par iwajrius szio swieta križelus / kanakados lankiszkej paraszitą; dabar žemajtiszkej iszgulde kunegas Wincentas Juzumowicze. Wilniuje, 1857.*

Innych też treści po kilka sztuk dla zachęty¹⁰⁶

Proszę o przysłanie katalogu podobnych książek, którego niemając mogłem nietrafnie oznaczyć tytuły wyżej spisanych książeczek. Z tej też przyczyny i pieniędzy nie zalanczam. Spodziewam się też iż raczysz pan umiarkowaną oznaczyć cenę gdyż zwykle biedniejsi więcej są skłonni do nabywania podobnych książeczek. Też upraszam o przysłanie patentu litewskiego na pół arkuszy. Rożanca S⁸⁰ sztuk ze 400.

Pieniądze po zawiadomieniu o cenie natychmiast po rozprzedaniu nie omieszkać przesłać po poczcie.

Z szacunkiem Administrator
Uszpolskiego parafialnego
kościółka ks. Jan Pacewicz

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 462, lap. 209–211

**Ks. Józef Sokołowski do [Adama] Zawadzkiego
[Antuzów, 3 stycznia 1871]**

Łaskawy Panie Zawadzki!

Posyłam Panu piętnaście rubli sreb. N 15, z tych Pan odliczy sobie należnych, a na konto siedmiu rubli będzie łaskaw nadesłać następne książki litewskie:

1. Żiwatas P J Krystusa ¹⁰⁷	2 ex.
2. Kantyczek ¹⁰⁸	6 ex.
3. Garbie Diawa ¹⁰⁹ do nabożeństw	1 ex.
4. Munka J Krystusa ¹¹⁰	1 ex.
5. Wadowas ing dangu ¹¹¹	1 ex.

¹⁰⁶ Według danych z 1863 roku, „ks. Pacewicz” (gub. kowieńska, powiat wilkomirski), którego można skojarzyć z Janem Pacewiczem z Uspzola, u Zawadzkiego zamówił lub kupił 152 egz. (10 tytułów) książek [19, 342, tab. 11]. Liczby są zbliżone (według listu zamówiono 11 tytułów w 134 egz.), więc prawdopodobnie w dokumencie odnotowano informacje handlowe, tj. zarejestrowany został stan faktycznej sprzedaży, bo zamawiano dodatkowo „innych też treści po kilka sztuk dla zachęty”, a handlarze zawsze dążyli do zrealizowania większych ilości produkcji księgarskiej.

¹⁰⁷ VALANČIUS, Motiejus. *Żiwatas Jezaus Kristaus Wieszpatis musu, arba Istorije Naujoge Istatima, iszspausta* / [Motiejus Wołoczewskis wiskupas]. Wilniuj, 1853.

¹⁰⁸ *Kantyczkas, arba Kninga giesmiu* / par Moteju Wołoczewski Żemajcziu wiskupa parwejzieta ir isznauje iszspausta. Wilniuj: spaustuwiej Jozapa Zawadzka, 1860.

¹⁰⁹ *Garbie Diawa: knigiele jaumunenej pawesta*. Wilniuj, 1860.

¹¹⁰ RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Munka (Kanczia) Wieszpatis Jezaus Kristaus*. Wilniuje, 1860.

¹¹¹ RAČKAUSKIS, Jeronimas Kiprijonas. *Wadowas i dangu ir Meditacijes diel penkiu dienu rekolekciju*. Wilniuje, 1861.

6. Naujas Auksa Ałtorius¹¹² 5 ex.

7. Žiwatas Szwentuju¹¹³ 1 ex.

Wszystkie te pomienione książki drukowane być powinny łacińskimi literami. Nadto będzie Pan łaskaw dodać najnowszy Breviarz Kampidonienski poprawny w sławną skórkę to jest z 1868-9- lub 70 roku lecz z poprzedzających lat nie życzę sobie nabywać Breviarza. Niedopłacone pieniądze będą Panu najakuratniej odesłane. Przytem proszę Pana dać rubla ma Mszę S. w Ostrej Bramie na moją intencję. Zreszta polecając się łaskawym Jego względom zostaję Uniżonym Sługą Ks. Józef Sokołowski

1871 r.

3 Stycznia

z Antuzowa

Adres: przez Nowoaleksandrowsk do Antuzowa

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 468, lap. 252

Ks. [Szymon] Warkallo do [Adama] Zawadzkiego

[Szaki, 17.02.1863]

Szaki dnia 17 Lutego 1863 r.

Wielmożny Panie Dobrodzieju

Wnosząc że w Drukarni W^o Pana, jako Litewskiej, znajdują się Książki rozmaite do nabożeństwa, proszę zatem jak najuprzejmiej o przysłanie mi 30. exemplarzy Gorzkich żali czyli rozpamiętywania Męki Pańskiej. 30 exemplarzy obchodu Kalwaryi czyli drogi krzyżowej i ośm exemplarzy Naujas aukso ałtorius, w ozdobnej oprawie, a Gorzkie żale i droga krzyżowa też żeby było w języku litewskim. I do tego jeszcze proszę o jeden exemplarz Rituale Sacramentarium w skórkę oprawiona. Pieniądzy na to nieprzesyłam, dla tego że z powodu terazniejszych rozruchów poczta ma polecono posyłek pieniężnych nieprzyjmować. Ale zaręczam W. Pana słowem kapłańskim że skoro się uspokoją te ruchy, gotów jestem i będę jak najrychlej dług zaspokoić.

Zostaję z szacunkiem sługa

X. Warkallo

do mnie adres przez Maryampol i Władysławowo

¹¹² *Naujes ałtorius, arba Surynkimas parsergieimu ir maldu pri spawiednes, kamunijes szwėtos, diel lignon ir myrsztancziu; teypogi rožancziu, karunku, lytanyu, adinu, ir kitu wysokiu maldu: kožname reykalė ir atsyyjeme, su pridieimu maldu su atpuskajs / par kunega Kazimiera Przyalgowski. Wilniuje, 1863.*

¹¹³ *VALANČIUS, Motiejus. Žiwataj szwėtjuju: tu kuriu wardajs žemajcej už wis gieb wadinties: eju abecielas suraszitti ir iszpausti / [Matejus Wołonczewskis wiskupas]. [D. 1]. Wilniuj, 1858.*

NB Že oto tak z natręctwem proszę W. Pana, to mi niech nie bierze za zło bo szczególnej teraz wiele mamy czego prosić od Boga, a to przez modlitwę i drugich do tego trzeba zachęcać.

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 397, lap. 247

**Ks. [Jan] Cyparewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Uciany, 11.04.1865]**

Посылая два рубля серебром честь имею просить о прислании в двух экземплярах Kazanie przez X. Ottona Proniewskiego¹¹⁴ в литовском языке¹¹⁵.

Адрес ко мне следующий:

Ксендзу Цыпаревичу

Через Вилькомир в М. Уцяны

1865 года

11 Апреля

LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 464, lap. 82

**Ks. Gustaw Tomkiewicz do [Adama] Zawadzkiego
[Szawle, 25.01.1871]**

Najpokorniej upraszam Księgarnię W Pana Zawadzkiego o wysłanie mi 11 egzemplarzy Ewangeliczek Żmudzkich oraz upraszam wymienić cenę – gdyż mi jako Dyrektorowi Turmy Szawelskiej poruczono sprowadzenia onych. Pieńiądze będą odesłane za otrzymaniem żądanych E[gzemplarzy].

Ks. Gustaw Tomkiewicz

Proboszcz Szawelski

P.S. Proszę odpisać

ŹRÓDŁA I LITERATURA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

1. *Apolinary Butowicz do [?] Zawadzkiego*, Poniewież, 19.01, 23.03, 4.05, 12.10.1862. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 1125, ap. 7, b. 394, lap. 233–240.

¹¹⁴ Pralat Oton Proniewski w latach 1858–69 był proboszczem Uciańskim.

¹¹⁵ KONIGSDORFER, Martin. *Iszguldimas ewangeliju szwentu ant wisu nedeldienu par apalus metus / suraszitas ir drukan paduotas*; [Koenigsdorfer]. Pasirašė vert.: Ottonas Proniewski. Wilniuje, 1855.

2. Jan Pacewicz do [Adama] Zawadzkiego, Uszpol, 06.02.1863. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 447, lap. 122–122v.
3. Józef Buknis do [?] Zawadzkiego, Siady, 18.01, 30.01, 15.02, 25.02, 15.03, 25.03, 10.[05?].1871. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 394, lap. 247–260.
4. Józef Sokołowski do [Adama] Zawadzkiego, Antuzów, 03.01.1871. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 462, lap. 209–211.
5. Kazimierz Juszkiwicz do [?] Zawadzkiego, Stary Poniewież, 04.01, 24.01, 15.02, 22.02, 23.03.1863. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 415, lap. 147–152.
6. Stanisław Widugir do [Adama] Zawadzkiego, Stary Poniewież, 09.07, 16.10 1862, 25.01, 25.02 1863. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 468, lap. 33–38v.
7. Wawrzyniec Iwiński do [Adama] Zawadzkiego, Nacuny, 24.02.1852. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 416, lap. 237v.
8. Wawrzyniec Iwiński do [Adama] Zawadzkiego, Nacuny, 28.09.1852. LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 416, lap. 239–239v.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA

9. *Autografų kolekcijos katalogas*. Parengė D. Labanauskienė. Vilnius, 1989. 356 s.
10. CYBULSKI, Radosław. *Józef Zawadzki – księgarz, drukarz, wydawca*. Wrocław, 1972. 265 s.
11. *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Telsensi seu Samogitien-si in Annum MCMVIII...editum*. Vilnae, 1907, 207, (132) s.
12. Jono Krizostomo Gintilos laiškas Adomui Zavadzkiui. Alsėdžiai, 1855 m. gruodžio 17 d. Parengė Arvydas Pacevičius. *Knygotyra*, 2002, t. 38, s. 21–24.
13. KAMIONKOWA, Janina. *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku*. Warszawa, 1970. 428 s.
14. Lauryno Ivinskio laiškas Adomui Zavadzkiui, 1849–1871. In *Laurynas Ivinskis. Raštai*. Sudarė Regina Mikšytė. Vilnius, 1995, s. 403–472.
15. MERKYS, Vytautas. *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautišku-mo*. Vilnius, 1999. 817 s.
16. Mikalojaus Akelaičio laiškas Adamui Zavadzkiui, [1856]. Parengė Aušra Navickienė. *Knygotyra*, 2007, t. 49, s. 188–213.
17. MOCKUS, Antanas. *Broliai Juškos: lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai*. Vilnius, 2003. 277 s.
18. Motiejus Valančiaus laiškas Adomui Zavadzkiui. Parengė Antanas Tyla. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2001, t. 18, s. 451–484.
19. NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*. Vilnius, 2010. 382 s.
20. NAVICKIENĖ, Aušra. Juozapo Zavadzko firmos lietuviškų leidinių platinimas 1805–1864. *Knygotyra*, 1993, t. 20 (27), s. 34–44.

21. NAVICKIENĖ, Aušra. Lietuviškų knygų tiražai 1795–1864 metais. *Knygotyra*, 1996, t. 23 (30), s. 22–36.
22. PACEVIČIUS, Arvydas. Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2002, t. 20, s. 49–71.
23. ROMANOWSKI, Andrzej. *Pozytywizm na Litwie: polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*. Kraków, 2003. 484 s.
24. STOLZMAN, Małgorzata. *Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury wileńskiej lat międzypowstańowych (1832–1863)*. Olsztyn, 1987. 277 s.
25. ŠENAVIČIENĖ, Ieva. *Dvasininkija ir lietuviybė. Katalikų bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*. Vilnius, 2005. 474 s.
26. TURKOWSKI, Tadeusz. Archiwum księgarni Zawadzkich w Wilnie. In *Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego XXIV, 1931, Wydział I*. Warszawa, 1932, s. 73–97.
27. TURKOWSKI, Tadeusz. *Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie z lat 1805–1865*. T. 1–3. Wilno, 1935–1937.
28. TURKOWSKI, Tadeusz. *Rzut oka na historię książki wileńskiej*. Kraków, 1932. 46 s.
29. VANAGAS, Vytautas. Juška Antanas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 9. Vilnius, 2006, s. 83.

CATHOLIC PRIEST'S ROLE IN DISSEMINATING BOOKS IN LITHUANIAN LANGUAGE (BASED ON CORRESPONDENCE TOO ZAWADZKI'S PUBLISHING HOUSE IN WILNO).

LILIA KOWKIEL, ARVYDAS PACEVIČIUS

SUMMARY

This article discusses examples of cooperation between the representatives of the Zawadzki publishing house in Wilno and catholic priests involved in distribution of books in the Lithuanian language in the Lithuania lands in mid-19th century. The sources of information are handwritten materials held in the Lithuanian State Historical Archives of Vilnius. Main object of publication are letters of catholic priests working in parishes, where Lithuanians dominate among the religious population. The article will also mention catholic priests from the Diocese of Samogitia – Jan Cyparewicz (Utena), Jan Darzyński (Kriaunos), Jacewicz (Anykščiai), Antoni Juszkiewicz (Vilkija), Jan Pacewicz (Užpaliai), Józef Sokolowski (Antazavė), Gustaw Tomkiewicz (Šiauliai), Szymon Warkało (Šakiai). Their role was very important because catholic priesthood in the middle of 19th century belonged to the core group that formed intelligentsia from which originated a big part of activists in the Lithuanian national movement.